

MATIJA ŽGAJNAR

KULTURNO-PROSVETNA DEJAVNOST MED NOB NA
SLOVENSKEM

Partizanski mitingi

Zaradi obsežnosti, izrednega bogastva raznih kulturnih dejavnosti (glasba, petje, likovno ustvarjanje, šolstvo, literatura...) je temo s takšnim naslovom v času in obsegu, kot je predviden za to srečanje, nemogoče zaobjeti. Ob tem se samo po sebi zastavlja vprašanje, kakšne dejavnosti, dela ali stvaritve nastale med NOB, spadajo v kulturno dejavnost. Tu ni moč dati točne razmejitve. Nedvomno je del kulturnega življenja in delovanja partizansko šolstvo, pa pevška in glasbena dejavnost, likovno ustvarjanje, gledališka dejavnost, partizanski tisk... in ne nazadnje Znanstveni inštitut pri Predsedstvu SNOS ali delovanje Radia OF na osvobojenem ozemlju v Črnomlju.

Skušal bom prikazati delovanje propagandnih oziroma kulturniških skupin v vojaških enotah, prikazati njihov tisk, njihove prireditve in nastope, zlasti t.i. mitinge, namenjene tako partizanski vojski kot civilnemu prebivalstvu.

Slovenski kulturni delavci, ki so se z nastopom okupacije kot najmočnejši nosilci slovenstva in narodne identitete znašli pod hudim pritiskom in nasiljem, so se z vso vnemo, vsaj velika večina njih, oklenili Osvobodilne fronte (OF) in osvobodilnega boja nasploh.

V času, ko je OF osvojila Ljubljano in segla že v vsako slovensko mesto in vas, je novembra 1941 v Ljubljani prišlo do prvega, čez dva meseca pa do drugega plenuma kulturnih delavcev OF. Na njih so se udeleženci izrekli proti sodelovanju z okupatorjem s splošnim bojkotom njegove kulture.

Kot odgovor na okupatorjev poizkus zatreti narodnostno identiteto ter izbrisati ali potujčiti slovensko kulturno dediščino, je OF začela načrtno obujati slovensko kulturno izročilo.

Švobodoljubne misli in dejanja velikanov slovenske zgodovine, iz kmečkih puntov znanega Matije Gubca, in narodnega pre-

poroda pa Prešerna, Cankarja, Levstika, Gregorčiča in drugih, so dajale ljudstvu moralo in moč za upor in boj proti okupatorju. In kar je najvažnejše, OF ni le pozivala in dajala ton bojkotu okupatorjevih kulturnih manifestacij, ampak je hkrati odprla pot za nastanek novih stvaritev in novih dejanj. Ta dejanja in stvaritve pa so nastajala tako v partizanih kot v ilegali, pa v ječah, zaporih ali v koncentracijskih taboriščih. Zato štejemo vsa ta dela in stvaritve v kulturo narodnoosvobodilnega boja.

Ljubljana, kot najmočnejše gospodarsko, kulturno in politično središče Slovenije je pri tem, zlasti v prvem obdobju, imela vodilno vlogo. Starosta in pesnik slovenske moderne Oton Župančič je prvi prekinil molk in konec 1. 1941 v ilegalnem tisku objavil pesem »Pojte za menoj« (kasneje preimenovano v »Veš, poet, svoj dolg«).

Tudi Slovenski zbornik 1942, v katerem so sodelovali najvidnejši slovenski literati in pesniki, je izšel ilegalno v Ljubljani.

Novo pot sta v pesništvu ubrala Karel Destovnik-Kajuš in Matej Bor. Ta je sredi leta 1942 izdal pesniško zbirko »Previharimo viharje«.

Ta znamenita pesniška zbirka, prav tako natisnjena v ilegalni partizanski tiskarni Podmornica v Ljubljani, je postala svetišča. S posvetilom, ki ga je napisal politični komisar glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet Boris Kidrič so jo dobili kot priznanje nekateri vidnejši organizatorji NOB na Slovenskem Franc Rozman-Stane, Stane Semič-Daki, dr. Rudolf Obračunč-Cedrik in drugi.¹

Zelo poostreno okupatorjevo nasilje, obkolitev Ljubljane z bodečo žico in bunkerji (februarja 1942), neprestane racije in zapiranje, odgon desetisočev v koncentracijska taborišča in prav tako odhod prostovoljcev v partizansko vojsko, vse to je močno razredčilo vrste ljubljanskih aktivistov.

Tok najpomembnejših dogodkov se je polagoma preusmeril v gozdove, na osvobojeno ozemlje.

Sredi maja 1942 je tudi vodstvo NOB, tako centralni komite KPS kot izvršni odbor OF in glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet, odšlo iz Ljubljane. V spomladanskem ofenzivnem poletu si je slovenska partizanska vojska izvojevala obsežno osvobojeno ozemlje u t.i. Ljubljanski pokrajini (Provincia di Lubiana), ki je segala od Kolpe do predmestja Ljubljane in zajelo, z izjemo nekaterih večjih krajev, v katerih so se utrdili Italijani, vso Dolenjsko in Notranjsko.

Kulturna dejavnost v partizanskih enotah

V letu 1941 je na Slovenskem nastalo skupaj 31 partizanskih čet, združenih v pet bataljonov. Marca 1942 se je slovenska partizanska vojska reorganizirala. Čete in bataljoni so se združevali v odrede, ti pa v grupe odredov. V teku največje italijanske ofenzive poleti 1942 so nastale prve štiri slovenske brigade: Tomšičeva, Šer-

cerjeva, Cankarjeva, Gubčeva, po kapitulaciji Italije septembra 1943 pa tudi divizije in kompusi.

Kako se je odvijalo kulturno življenje v prvih partizanskih enotah?

Znano je, da Slovenci radi pojemo. En Slovenec duet, dva Slovenca oktet, trije Slovenci — pevski zbor.

V prvih enotah so partizani sprva skupaj zapeli narodno pesem — partizanskih namreč še ni bilo. Vedeli so, da lepo petje povsod radi slišijo. Sprva so peli v taboru ob tabornem ognju, potem so zapeli tudi na vasi. Aktivistka, borka in pesnica Vida Brest pripoveduje, kako je prvič slišala in doživela partizansko pesem. »Bilo je leto 1941 in četa partizanov je prvič prikorakala skozi našo vas. Še brez uniform, z orožjem, znesenim od vseh vetrov, še prav nič podobna vojski, ki bi vzbujala spoštovanje. Toda peli so — pogumno in ponosno. In slovensko so peli! To je bilo veliko doživetje in globoko smo ga sprejeli vase, pomenilo nam je prelom s preteklostjo. Odslej smo peli in peli tudi mi; včasih zaradi bližine sovražnika le pridušeno, ko pa so prihajali spet partizani — na ves glas, prešerno. Navadno so peli vsi, zlasti če so šli skozi vas.« Kmalu pa so se začele oblikovati pevske skupine kvarteti, kvinteti ali okteti. Skoraj vedno so imeli za spremljavo tudi harmoniko, včasih tudi kitaro, v partizanih najbolj priljubljena instrumenta.

O prvem mitingu ki ga je doživel v partizanih s pomladi l. 1942. piše Aleksander Valič takole: »Šest borcev nas je politični komisar Dolomitske čete izbral, da smo bili navzoči pri njegovem sestanku z vaščani. Vaščanom, zbranim v zakajeni izbi kmečke hiše, je komisar govoril o partizanskem boju. Pred odhodom v tabor smo se zbrali pred hišo in komisar je dejal: Fantje, zapojte »Nabrusimo kose«. Pesem smo zapeli navdušeno, da so nas nazvoči vaščani napeto poslušali. Jaz pa sem jim recitiral še pesem »Soči«. Vsi smo nekaj odnesli; mi hrabrilno upanje, da smo podli leso nezaupanja in vsadili lipo, okrog katere se bomo še sestajali, oni pa vznemirljivo kal borbenosti in ponosa, da so narod, ki mora živeti v svobodi. Za drugi nastop pa smo se že boljše pripravili, preden smo odšli v dolino, in miting je bil kvalitetnejši.«²

Miting. Beseda je angleškega izvora in pomeni — meeting = srečanje, srečati se. Zanimivo je, da je bil, miting obogaten z recitacijami, skeči, zabavno kroniko, pevskimi točkami..., najbolj popularna, najbolj razširjena oblika propagandnega pa tudi kulturnega delovanja med NOB.

Z mitingom so se partizani ljudem predstavili, s pesmijo in besedo so povedali, kaj hočejo, zakaj so prijeli za orožje. Miting ni bil le srečanje političnega agitatorja z množico, temveč je bil tudi kulturni dogodek, ki je povišal vrednost političnega govora. Miting je v danih okoliščinah nadomeščal ljudem knjugo, gledališče, časopise, radio in tudi zabavo. Večkrat je lepo in navdušeno zapeta pesem pomenila več kot besedno prepričevanje.

Partizani so znali leto peti. Sprva predvsem tiste narodne, ki so vsaj malo »dišale« po vojaščini (Oj ta soldaški boben, Tam za

turškimi gričem, Delaj, delaj, dekle, pušelj...), potem tiste revolucionarne pesmi, ki so jih peli že pred drugo svetovno vojno. Najbolj znana od teh je Puntarska pesem, pesem kmečkih puntarjev iz 16. stoletja.

Iz zaporov v Sremski Mitrovici, kjer so zapirali komuniste iz vse Jugoslavije, je prišla med ljudstvo pesem upornih burskih kmetov, Nabrusimo kose, seveda predelana. To pesem so pogosto prepevali na mitingih in je bila vselej in povsod dobro sprejeta. Tudi druga zelo popularna pesem, Apihova Bilečanka, je prišla izza jetniških zidov iz Bileče. Melodija in besedilo sta bila tako prijetna in domača, da se je ta pesem širila hitro med partizani.

Tudi nekatere pesmi ki so jih peli v Oktobrski revoluciji so prevzeli in peli slovenski partizani. Sem sodijo zlasti Naglo puške (smo zgrabili, Kovači smo, Čapajevka in Rdeči mornarji.³ Med prve partizanske pesmi štejemo tudi špansko pesem Asturiano, ki so jo prinesli prostovoljci iz španske državljanske vojne. Pri nas so ji spremenili naslov v »Kam pa greš, črnolaska«. Narodnoosvobodilni boj je pomenil nadaljevanje boja slovenskega naroda za njegove pravice, zato je razumljivo, da je ta boj prevzel tudi pristne ljudske napeve, ki jih je priokrojil svojim ciljem in potrebam. Narodnim in ponarodelim pesmim so borci spreminjali besedila in jih ustrezno dopolnjevali. Takih pesmi je kar precej: Stoji tam gori partizan, Pobič sem star šele osemnajst let, Za vasjo je čredo pasla, Tam na Pugled gori, Šivala je deklica zvezdo in druge.

Postopoma je slovensko ljudstvo prevzemalo še druge pesmi, zlasti ruske, rdečearmejske, ki so nastajale že med drugo svetovno vojno, npr. Katjuša, Vintovačka, Poljuško polje in druge, še več pa pesmi od drugih jugoslovanskih narodov: Bolen mi leži, Konjuh planinom, Ide Tito preko Romanije, Kranjski Janez, Svobodna Slovenija, Titovo kolo in še vrsta drugih. Nekaterim od teh pesmi so borci spremenili besedilo in ga priokrojili svojim domačim razmeram, druge pa so skoraj nespremenjene sprejeli za svoje.

Zanimivo je, da so na partizansko pesem vplivali tudi drugi znani napevi. K napevom tujih znanih pesmi so ustvarili in priokrojili nova besedila. Tako so na primer prevzeli alpski napev za zelo priljubljeno pesem Počiva jezero v tihoti; pesmi Ob tabornem ognju in Za vasjo je čredo pasla sta angleškega izvora, Oj, kako je dolga, dolga pot pa je celo nemškega izvora. To so tiste nežne lirične pesmi, ki so ustrezale hrepenenju po domovini, po svobodi po ljubezni, po toplem domu. Pa ne samo v svobodnih gozdovih, naši ljudje so prav tako peli v zaporih in taboriščih. Vseposod na slovenski zemlji je divjal boj za obstanek, za ohranitev sebe in naroda, za novo, pravičnejše življenje. Izredno težak boj, ki je zahteval nadčloveške napore in krvave žrtve, je moral najti svoj pesniški izraz: preprost, močan, živ, pristen, prepričljiv. Borbena pesem se je kot ogenj širila po slovenski zemlji, ne da bi se kdorkoli vpraševal, kdo jo je ustvaril.

Poleg pesmi, ki so jih u ustvarjali brezimni partizani, je že zgodaj nastala tudi umetna partizanska pesem. Že poletje 1941 je profesor glasbe, partizanski skladatelj Karol Pahor, na besedilo

Vladimirja Pavšiča-Mateja Bora uglasbil prvo partizansko pesem »Partizanska«, kasneje s spremenjenim naslovom »V boj«. Naslednje leto, oktobra 1942, je Matej Bor ustvaril drugo partizansko umetno pesem Hej, brigade, pesem s prijetno in udarno melodijo, ki je v kratkem osvojila ne le slovenske partizane, ampak so jo kmalu sprejeli tudi partizani drugih jugoslovanskih narodov.⁴

Seveda sta razširitev in dvig kakovostne ravni kulturno prosvetne in propagandne dejavnosti kot močnega orožja Osvobodilne fronte in Komunistične partije zahtevala v okviru priprav za široko ljudsko vstajo ob pričakovanem zlomu Italije tudi večjo udeležbo kulturnih delavcev v narodnoosvobodilni vojski. Izvršni odbor OF je že poleti 1943 na svojih sejah razpravljajal o tem vprašanju ter sklenil povabiti na osvobojeno ozemlje vse znane kulturne in družbene delavce, ki so še bili v Ljubljani in drugih mestih pod okupatorjevim nadzorom. Njihov prihod v partizane pa je pospešila in omogočila kapitulacija Italije. Ker so prišli v velikem številu, je glavni štab NOV in PO Slovenije kmalu ustanovil poseben propagandni — statistični odsek z nalogo, da usmerja in organizira njihovo dejavnost.⁵

Med slovenskimi kulturnimi delavci, ki so prišli na osvobojeno ozemlje, so bili tudi glasbeniki: Karol Pahor, Radovan Gobec, Dragotin Cvetiko, Radlo Simoniti, Ciril Cvetiko, Marjan Kozina, Pavel Šivic, Drago Korošec in drugi.

Med narodnoosvobodilnim bojem, zlasti 1. 1944 in 1945, so na osvobojenem ozemlju ustvarili oziroma uglasbili več kot 170 zborovskih, mladinskih in scenskih skladb, solospjevov in instrumentalnih skladb.⁶ Vse te skladbe so izvajali, prepevali in igrali na partizanskih mitingih, proslavah, koncertih in zborovanjih številni partizanski pevski zbori pa tudi šolski in drugi mladinski zbori, ki so nastajali na osvobojenem ozemlju in na ozemlju, ki so ga kontrolirali partizani.

Ob tem je izšlo še na desetine izdaj raznih pesmaric z notami ali brez njih, ki so jih natisnile partizanske tehnike in tiskarne.

27. aprila 1944 so v Črnomlju, tedaj so ga imenovali kar glavno mesto Slovenije, pod vodstvom glasbenika Maksa Pirnika priredili prvi festival mladinskih zborov Bele krajine. Sodelovalo je kar 11 pevskih zborov, pretežno iz osnovnih šol, le iz Črnomlja tudi gimnazijski.

Še veliko več mladinskih pevskih zborov, prav tako šolskih, je bilo na Primorskem. Žal to področje še ni raziskano, vendar poznavalci navajajo število 150 mladinskih pevskih zborov. Zanimivo, da je bil tedaj na Štajerskem le en mladinski pevski zbor, in sicer v Gornjem gradu⁷.

Glasbena vzgoja

Osnovne šole, ljudske prireditve po vsej Sloveniji in partizanske enote, ki so želele imeti svojo godbo in zборе, so občutili veliko pomanjkanje glasbenih vodij. Zato je propagandni oddelek

glavnega štaba NOV in POS poleti 1944 organiziral glasbene tečaje. Znani slovenski glasbenik Marjan Kozina je dejal, da je bil to »konservatorij«.

Ali je bilo to potrebno v času, ko se je bil boj, ko je bilo čez glavo drugih večjih skrbi in polne roke koristnega dela in ko so boji zahtevali vsak dan novih in novih naporov in krvi? Ali ni to zapravljanje sil, koristi pa malo? Na ta vprašanja odgovarja sam ustanovitelj te šole Marjan Kozina takole: »Ne, to ni bilo nepotrebno, to se je celo moralo zgoditi, zakaj duh partizanstva je bil vseobsegajoč, vsakemu, še tako neznatnemu vprašanju smo se posvetili z vso resnobo in natančnostjo, pa najsi je bilo to vprašanje vojaško ali politično, kulturno ali gospodarsko, bolj ali manj važno.⁸

Partizanski »konservatorij« je pomenil dvomesečni zborovodski tečaj v Beli krajini. Tečajniki so dobili v roke solidne priredbe partizanskih in narodnih pesmi. Predavatelji Marjan Kozina, Dragotin Cvetko, Janez Kuhar in drugi so jih usposobili za vodje zborov, osnovnega znanja glasbene teorije, jih naučili nekaj igranja na harmoniko in še kaj. Dali so jim tudi Kozinovo brošuro o osnovah glasbe. Skupaj so bili štirje tečaji za vojaške godbenike, in sicer v Semiču, Otovcu, Gradacu in Črnomlju. Trije le za tečajnike iz partizanskih enot, kjer je bila potreba največja, v enem pa so sodelovali tudi civilisti s terena.

Na vsakem tečaju je bilo od 15 do 20 tečajnikov. Učni predmeti so bili: teorija in zadevanje tonov, harmonika, pregled razvoja glasbe, slovenščina, politične ure in zborovodstvo, kot najvažnejši predmet. Vsi tečajniki so tvorili pevski zbor. Tečajniki so bili doma iz vseh krajev Slovenije. Mnogi so po vojni študirali glasbo ali so delovali v amaterskih igralskih družinah⁹.

Na Primorskem je štab 9. kompasa organiziral tri splošne zborovske in en učiteljski pevski tečaj. Dva zborovska tečaja sta bila julija in avgusta 1944 v Poljanah pri Cerknem, tretji v Novakih pri Cerknem, učiteljski tečaj pa je bil julija in avgusta v Trebuši. Tečaje sta vodila Makso Pirnik in Rudi Pešl.¹⁰ Pirnik je za tečajnike napisal priročnik »O tehniki petja«.

Aprila 1945 je bila v Črnomlju ustanovljena celo prva nižja glasbena šola, z namenom, da bi izobraževala učitelje in zborovodje. Njeno delo pa je prehitela osvobodilcev.¹¹

Zakaj sem partizanski pesmi posvetil toliko prostora? Zato, da bi opozoril na velik pomen, ki ga je imela ne le pri kulturnem dvigu prebivalstva, ampak tudi pri dviganju morale in borbenega raspoloženja borcev pa tudi civilnega prebivalstva.

Nedvomno je bila partizanska pesem najbolj popularna oblika kulturno prosvetnega delovanja in na partizanskih mitingih, proslavah in zborovanjih najpogosteje na sporedu. Brez partizanskih, narodnih ali umetnih pesmi skoraj ni bilo prireditve ali mitinga.

Ko že govorimo o partizanski pesmi, ne moremo mimo himen. V 1944 in 1945 letu je imela že skoraj vsaka brigada, odred, divizija svojo himno. Bil je čas, ko je bilo skoraj obvezno, tako

kot zastavo oz. prapor, imeti tudi himno. Do himne so prišli hitreje tam, kjer so imeli v svoji kulturniški skupini tudi glasbenika.

Najbolj znane so himne Pesem 15. brigade, Pesem 13. brigade, Topničarska, Pesem 14. divizije, Le naprej, odred Kozjanski in druge.

Uspeh mitinga je bil odvisen od dobrega govornika, navadno je bil to politični komisar, što bolj od dobrega kulturnega programa. Običajno pa so bili sestavni del mitinga poleg nastopa pevskega zbora še recitacija, skeč in zabavna kronika o aktualnih političnih ali vojaških dogodkih. To, da so na mitingih, proslavah velikokrat citirali pesmi oz. dela Prešerna, Cankarja, Levstika in drugih, smo že omenili. Primernih, zlasti aktualnih del pa je navadno primanjkovalo. Tudi tisto, kar so ustvarili partizanski pesniki in pisatelji, Matej Bor, Karel Destovnik-Kajuh, Tone Seliškar, Mille Kilopčič, Vitomil Zupan in drugi, je bilo premalo. V kulturniških skupinah pa tudi med borci je bilo veliko takih, ki so zaradi potrebe ali ker so začutili pesniško žilico, času in dogodkom primerno ustvarjali prigodne pesmi in druga besedila. Koliko borcev in aktivistov se je ukvarjalo s pesnikovanjem in pisanjem primer- nih besedil za različne prireditve, ne bo nikoli moč natančno ugotoviti. Čeprav se je veliko tega gradiva ohranilo v glasilih, ki so jih izdajale vojaške enote oziroma politični ali oblastni odbori, se je vendarle veliko izgubilo ali pa ostalo neobjavljeno.

Oglejmo si enega od številnih mitingov, ki ga je priredil 2. bataljon Gradnikove brigade v Gabrju na Vipavskem avgusta 1944: »V vasi Gabrju se je 2. bataljon odzval vabilu in tako smo priredili miting na splošno željo vaščanov. Pri pripravljanju mitinga so nam že naše terenske tovarišice vsestransko pomagale tako, da je šlo delo naglo izpod rok. Dvorana je bila kmalu svečano okrašena in dobro razsvetljena.

Ko so vaščani prihajali utrujeni s polja, so se na naše povabilo z veseljem odzvali in je bilo lepo gledati pestrost gledalcev. Pred samim odrom naši pionirji, med njimi starčki in starke na stolih, nato mladina, večinoma ženska, v praznični opravi. Naš miting je bil za vas praznik. V dvorani se je nabralo več kot 300 gledalcev. Prišli so tudi iz okoliških vasi.

Tik pred začetkom je prišel brigadni komisar Iztok, ki je s preprostimi besedami orisal vojaško in politično stanje. Ljudstvo je z odobravanjem sprejelo njegov govor, ki mu je sledila recitacija tov. Srečka. Z zanosnimi besedami je deklamiral pesem našega načelnika štaba tov. Blaža »Napad«. Temu je sledila kratka humoreska »Fric in Gropa«, ki sta je uprizorila Zdravko in Rudi v splošno zabavo vseh gledalcev. Posebno burjo smeha pa je dvignil naš »Tirebušnik« s Srečkom. Gledalci so se do solz nasmejali in se z burnim aplavzom zahvalili potečemu se Srečku za trud. Pri recitaciji tov. Anice »Dekle v zaporu« od padlega tov. Kajuha so se ljudje zresnili, kajti vsem so slišane besede segle do srca.

Sporedu se je pridružila tudi učiteljica s svojimi pridnimi učenikami, ki so deklamirale pesem »Šola«, s katero se je gledal-

cem predočila končna dosega prave slovenske šole po toliko letih zatiralske fašistične italijanske šole. Najbolj pa je posrečena uprizoritev »Eдинosti« med našo novo Slovenijo, Jugoslavijo in velikimi zaveznicami. Prva je prišla na oder »Slovenija«, dekllica, oblečena v našo trobojnico z rdečo zvezdo, in orisala v kratkih besedah našo borbo v okviru Jugoslavije, ki je prišla z leve strani odra zopet dekllica v jugoslovanskih barvah s trobojnico in zvezdo. Njej so v besedni igri sledile »Sovjetska zveza«, ki jo je predstavljalo deklice v lepi rdeči obleki z zvezdo nad srcem ter srpom in kladivom na prsiah, nato Anglija in Amerika. Na sredini je stala ponosna Slovenija, obdana z velikimi zaveznicami. Gledalci so dobili mogočen vtis solidarnosti vseh zaveznic in vsakomur se je ob tem pogledu še bolj utrdila vera v našo zmago in zmago zaveznic. S tem je bil spored končan.«¹²

Seveda niso vse brigade imele vselej tako kvalitetne kulturniške skupine oziroma programa. Starejše brigade so imale več izkušenj in so kulturno-prosvetno delo gojile že od ustanovitve. Drugi vzrok pa je bil v tem, da so tudi v diviziji vedno bolj razvijali kulturno-prosvetno delo in pri sebi zbirali najboljše kadre. Divizije naj bi seveda brigadam pomagale na tem področju. Tako razaberemo npr. iz poročila štaba 12. brigade¹³ da se je kulturno-propagandni odsek v brigadi zaradi pomanjkanja sodelavcev omejil na izdajanje rednih vojnih radijskih vesti, na sodelovanje na bataljonskih mitingih, na vojno poročevalsko službo in na propagandne obhode po četah in bataljonih.¹⁴

V partizanskih enotah se je kulturno-prosvetna dejavnost razmeroma ugodno razvijala. Vse to delo je potekalo pod pokroviteljstvom propagandnega oddelka glavnega štaba NOV in PO Slovenije z odsekom za propagando in z odsekom za kulturno-prosvetno dejavnost. Tudi pri štabih divizij, brigad in odredov so ustanovili propagandne odseke.

Propagandni odseki vojaških enot so razvijali zelo živahno in vsestransko dejavnost v vojski in med prebivalstvom. Prirejali so mitinge in druge prireditve, ramnoževali radijske vesti in liste, organizirali vojno dopisništvo in sodelovanje z osrednjimi partizanskimi časopisi ter skrbeli za kolportažo literature. Hkrati z rastjo teh dejavnosti se je v enotah povečevalo število ljudi, ki so se zbirali v teh telesnih, in delo je že dobivalo strokovni — profesionalni značaj.

Med kulturnike so se pogosto skušali vrniti tudi takšni, ki s kulturnimi dejavnostmi niso imeli kaj prida opravka. Tako so se nekateri skušali izmikati vojaškim dolžnostim, kar se je seveda odrazilo v negotovanju in nerazpoloženju drugih borcev.

Odnos borcev do kulturnikov je bil po partizanskih enotah zelo različen, odvisen od komandanta oz. od političnega komisarja, od absolutnega odklanjanja in omalovaževanja do ravnodušnega odnosa, češ — saj morajo tudi kulturniki živeti¹⁵. V nekaterih brigadah so borci včasih postrani gledali kulturne delavce, ker niso hodili na položaje. Toda kadar niso pravočasno dobili časo-

pisov in brošur, so postali nestrpni in nejevoljni. Nekoč so se vsi člani brigadnega propagandnega odseka prostovoljno javili, da bodo sodelovali v napadu na nemško utrjeno postojanko. Tedaj so jih borci podili nazaj, češ, kaj pa bomo s kulturo, če vse kulturnike požanjejemo nemške brzostrelke.¹⁶

Zato je glavni štab NOV in POS 11. avgusta 1944 ukinil propagandne odseke pri štabih odredov in brigad, 30. septembra pa še propagandne odseke štabov divizij, ki so poslej imeli le propagandne referente.¹⁷

Da bi jih nadomestil in da bi hkrati pri borcih in starešinah okrepil osebno pobudo v kulturno-prosvetni dejavnosti, je glavni štab odredil, naj v brigadah, odredih, divizijah in v koroški grupi partizanskih odredov ustanovijo kulturno-prosvetne odbore iz vrst borcev in starešin, ki imajo veselje do kulturno-prosvetnega dela. Delo v teh odborih pa borcev in starešin ni osvobajalo dolžnosti, ki so jih imeli v vojaški enoti. Za kulturno-prosvetno dejavnost sta poslej v vsaki vojaški enoti odgovarjala politični komisar in njegov pomočnik. V brigadah in odredih so delovali številni moški in mešani pevske zbori ter skupine recitatorjev, skoraj v vseh bataljonih pa so izdajali žepne in stenske časopise.

Večjo vlogo pa je dobilo osrednje časopisje: Slovenski poročevalec, Ljudska pravica, Kmečki glas in drugi, ki so jih delili vojaškim enotam po določenem ključu, npr. za brigado po 15 izvodov vsakega od osrednjih časopisov.

Tako so v partizanskih enotah namesto poklicnih, profesionalnih kulturnikov in propagandistov delovali amaterski kulturno-prosvetni odbori s političnim komisarjem na čelu. Odbori so imeli od 9 do 12 članov. V kulturno-prosvetnih krožkih so združevali razne dejavnosti: pevske zборе, recitatorje, uredništva stenskih in žepnih časopisov itd.¹⁸

Profesionalne kulturniške skupine

Vse kulturno delo v vojaških enotah je torej slonelo na kulturno-prosvetnih odborih, ki so bolj ali manj uspešno delovali, pripravljali mitinge, proslave, izdajali stenske časopise in še kaj.

Na osvobojenem in od enot NOV in POS kontroliranjem ozemlju pa so vendarle delovale tudi profesionalne ali vsaj polprofesionalne in zato tudi zelo kvalitetne kulturniške skupine.

Vodstvo slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja si je vse čas narodnoosvobodilnega boja prizadevalo poleg političnega dvigati tudi kulturni nivo partizanske vojske in tudi civilnega prebivalstva. Zato je tudi poklicnim kulturnim delavcem, ki so prihajali v partizane, zlasti veliko jih je prišlo ob kapitulaciji Italije, dajalo naloge in možnosti delovanja na kulturnem področju.

Izvršni odbor OF je sredi septembra 1943 združil poklicne gledališke delavce v prvo kulturno-umetniško skupino, za vodjo pa določil poklicnega gledališkega igralca Janeza Jermana. Nastopi te skupine so bili seveda veliko kvalitetnejši in pestrejši. Vendar

je bil njihov spored še vedno zelo podoben stariim mitingom iz romantične partizansčine, samo da se je v ta spored prikradel še rahel prizvok literarnega kabareta: pevci, govorni zbor, trio, kvartet, plesne točke, šaljiva kronika v verzih, recitacija in samospev ob harmoniki, dovtipne aktualnosti napovedovalca — igralca Janeza Jermana. Potujoči glumači s partizanskimi navadami.¹⁹

In prav ta skupina je za zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju 4. oktobra 1943 pripravila Klopčičevo enodejamko »Mati«. To je bil prvi gledališki uspeh te družinice z Riglja. O tej je Filip Kalan zapisal: ... »bilo je v srcu Hitlerjeve Evrope: tu, v tej dvorani je prihajalo sredi noči z odra svobodna slovenska beseda... V poltemi si videl med gledalci, kako si je ta ali oni partizan sramežljivo mel oči. In to je to igro neslo čez vse slovensko ozemlje, tja do Hrvaške in Srbije in še čez morje, v partizanske baze v Italijo.²⁰

Tik pred nemško ofenzivo oktobra in novembra 1943 so se v vodstvu, v izvršnem odboru OF odločili kulturne delavce obvarovati hujših izgub tako, da so jih porazdelili po brigadah in divizijah. Čeprav je bil to varnostni ukrep, so imele koristi predvsem enote, v katere so kulturniki prišli. Z njihovim sodelovanjem se je poživilo, razširilo in poglobilo kulturno in prosvetno delovanje v njih.²¹

Po ofenzivi je NOV zelo hitro razvila svoje kulturno-prosvetno in propagandno dejavnost v višje oblike. Pri štabih divizij in brigad, kasneje pa tudi pri štabih odredov, so ustanovili propagandne odseke. To dejavnost sta pri štabu bataljonov opravljala propagandist in vojni dopisnik, vendar so spomladi 1944 ti dve funkciji ukinili.²²

V začetku leta 1944 so višji štabi in politična vodstva spoznala, da bi kvalitetne kulturniške skupine med partizansko vojsko in civilnim prebivalstvom odigrale pomembno kulturno in propagandno postanstvo. Zato je propagandni oddelek glavnega štaba priporočal, naj se oživi delo kulturno-propagandnih skupin v brigadah in divizijah. Vodstvo teh skupin naj prevzamejo tovariši, ki imajo potrebno strokovno znanje, ustvarjalno voljo in uživajo zaupanje borcev. Tako so nastale kulturno-propagandne skupine: pri štabu 14. divizije, ki jo je vodil Karel Destovnik-Kajuh, pri štabu 15. divizije, ki jo je vodil Zvone Sintič, in pri štabu 18. divizije, ki jo je vodil Tone Seliškar. Od teh skupin je napravila največji razvoj kulturno-propagandna skupina 15. divizije, ta je delovala že od srede l. 1943, iz nje se je razvilo Frontno gledališče 7. korpusa.

Nadalje velja omeniti delovanje vojaških godb: godba glavnega štaba od sredine maja, 7. korpusa od avgusta, 4. operativne cone od septembra in 9. korpusa od decembra 1944, ko se je vanjo vključila tudi vojaška godba 31. divizije.²³

Odras števila in dejavnosti kulturnih delavcev v partizanskih vrstah je bil kongres kulturnih delavcev v Semiču od 4. do 6. januarja 1944.

Okoli 70 udeležencev je bilo ob razstavi in nastopu kulturnih delavcev (pevcev, slikarjev, pesnikov, recitatorjev) prevzeto; med temi tudi angleški major William Jones in ameriški poročnik Wuchinich. Oba sta govorila na zborovanju. Wuchinich je govoril o tem, kako partizani nosijo v svojih torbah knjige, pesmi, brošure in ob sklepu dejal, da narod, ki se bori s knjigo tako odločno kot s puško, ne more biti premagan.²⁴

Posledica kongresa v Semiču je bila ustanovitev Znanstvenega inštituta in Slovenskega narodnega gledališča (SNG) 12. januarja 1944 s poklicnimi (profesionalnimi) igralci. SNG se je prvič predstavilo javnosti s Cankarjevim Kraljem na Betajnovi na prvem zasedanju Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta v Črnomlju 20. februarja 1944.

Od aprila 1944 dalje je na osvobojenem ozemlju Dolenjske pod vodstvom glasbenika in skladatelja Karla Pahorja deloval tudi Invalidski pevski zbor.

Od sredstev javnega obveščanja pa velja omeniti poleg zelo razvejanega tiska tudi Radio OF, ki je konec l. 1944 začel delovati v Črnomlju. V zvezi s tiskom se je razmahnila likovna dejavnost, zlasti v propagandne namene. Tudi ustanovitev Umetniškega kluba v Semiču oktobra 1944 in edinstvenega partizanskega Lutkovnega gledališča decembra 1944 je odraz razvoja kulture in kulturne dejavnosti v NOB na Slovenskem.

Najstarejša in obenem zelo kvalitetna je bila kulturniška skupina 15. divizije. Iz te skupine se je razvilo Frontno gledališče oz. Frontni teater 7. korpusa. Po srečnem naključju se je v diviziji zbralo nekaj zelo delovnih in domislenih kulturnikov Oto Jugovec, Zvone Sintič, harmonikar Jože Sitar, Aleksander Valič in drugi. Večinoma so bili že izkušeni igralci. Njihovi nastopi na mitingih so bili tako domiselni in kvalitetni, da se je to kmalu vvedelo tudi v štabu 7. korpusa. Zato je ta 7. maja 1944 odločil: »... da bi mogli našim enotam posredovati tako kulturne kot zabaven program ob času, ko niso v borbah, naj se pri 15. diviziji ustanovi Frontno gledališče, ki bo opravljalo to nalogo. Za vodjo in režiserja Frontnega gledališča postavljamo Zvoneta Sintiča... za sedaj naj se to gledališče omeji na skupino do 10 ljudi. Ako jih ne najde v 15. diviziji, jih lahko poišče tudi v drugih enotah 7. korpusa, saj Frontno gledališče ni namenjeno le 15. diviziji.«²⁵

Iz enot seveda niso radi pošiljali dobrih kulturnikov, kajti kdo naj potem pripravlja mitinge? Ko se je Frontno gledališče nekako oblikovalo, je bilo seveda treba misliti na program. V vsej dotodanji literaturi je bilo malo stvari, ki bi bile primerne za predvajanje (npr. Zupanovi skeči). Za program so skrbeli pretežno sami; moral pa je biti aktualen, nastop družine pa kvaliteten in partizanski.²⁶

Otvoritveno predstavo je Frontno gledališče 7. korpusa imelo 4. julija za proslavo sv. Cirila in Metoda na Jami pri Dvoru blizu Žužemberka. Zbralo se je veliko ljudi, med njimi tudi člani glavnega štaba in štaba 7. korpusa, člani centralnega komiteja KPS in SNOS in tudi člani zavezniške vojne misije. Obiskovalci so prvi

nastop nadvse ugodno sprejeli in ga pohvalili. Led je bil prebit in družina je potem nastopala vsakih nekaj dni po Dolenjski in Beli krajini, po Notranjski, pot pa jih je zanesla celo v Brkine na Primorsko in v Istro. Povsod so želi uspehe in odobravanje. Najbolj je bil ljudem všeč zvočni tednik in Sintičeva reportaža Tri leta vojne — kasneje novim naslovom Naš pohod.

Nastopali so za brigade, za divizije, na raznih proslavah, na zborih aktivistov itd.²⁷

O uspešnosti in priljubljenosti te kulturniške skupine govori tudi izjava političnega komisarja 9. brigade, da je predstava pomenila za brigado toliko kot sto političnih ur.²⁸

Čas po kapitulaciji Italije pomeni na Primorskem izreden polet narodnoosvobodilnega gibanja, hkrati pa tudi slovenske kulture. Po dvajsetletnem suženjstvu in preganjanju Slovencev, jezik in vsega kar je bilo slovenskega, je dobesedno izbruhnilo na dan nepopisno navdušenje za vse, kar je narodnega, slovenskega. Skoraj v vsaki vasi so imeli svojo šolo, pevski zbor ali celo igralsko skupino. Ta polet in navdušenje se je seveda odrazilo tudi v enotah 9. korpusa. Vse brigade so imele svoje kulturniške in propagandne skupine. Osnovala pa se je tudi osrednja korpusna kulturniška skupina. V zvezi s tem je štab 9. korpusa NOV in PO Slovenije poslal vsem štabom divizij, brigad in odredov okrožnico z obvestilom, da se pri štabu korpusa osnuje gledališka sekcija, ki ima namen vzgajati gledališke skupine in jih pošiljati po vojaških enotah in na teren.²⁹

6. januarja 1944 je bila na Kladju pri Cerknem ustanovljena osrednja igralska skupina 9. korpusa, imenovana tudi Jocova skupina, po Danilu Turku-Jocu, slovenskem Tržačanu, ki je že pred drugo svetovno vojno igral v mariborskem gledališču. Joco je hodil po primorskih brigadah in izbral 7 primernih borcev. Sprva je bila skupina v sestavi 31. divizije, nato pa je prišla pod štab 9. korpusa. Prvi njeni nastopi v okolici Cerknega so bili zgolj propagandni. Toda komaj je skupina pripravila primeren program, so njene člane poklicali na trimesečni tečaj, ki ga je v Beli krajini pripravilo Slovensko narodno gledališče.³⁰

Toda Primorska ni mogla biti več brez poklicne igralske skupine in Joco je ustanovil novo skupino, ki pa je bila bolj glasbeno-pevska. Njeno jedro je bil veseli trio (harmonika, kitara, klarinet), imeli pa so še pevski kvartet in kurirja; skupaj 8 ljudi.

Julija 1944 je skupina odšla na 110 dni trajajočo pot po Beneški Sloveniji in Furlaniji. Njeno poslanstvo je bilo neprecenljivega pomena za osveščanje nacionalnih čustev in za pridobivanje ljudi za ideje narodnoosvobodilnega boja.

Po vrnitvi v Cerkno se je tja vrnila tudi skupina tečajnikov z Dolenjske in ustanovili so veliko igralsko kulturniško skupino 9. korpusa. V kratkem času so naštudirali več iger oziroma pripravili nov program. Medtem so v Cerknem v bivših italijanskih vojaških barakah zgradili in opremili novo dvorano za 2000 ljudi. (V zadnji ofenzivi aprila 1945 so jo Nemci požgali). Ob otvoritvi dvorane so priredili tudi kulturni teden. Kulturniška skupina je potem nasto-

pala po vsej Primorski: 1. maja 1945 je nastopila v osvobojeni Gorici, nato pa še v Trziču in v Trstu. Svoj zadnji nastop je imela 7. junija 1945, ko se je razšla.³¹

Kulturniška skupina 4. operativne cone

Začetak te skupine sega v čas po karstni okupaciji Italije. Tedaj je bila divizija še na Notranjskem in na Dolenjskem. Na pohodu na Štajersko februarja 1944, v katerem je divizija zgubila skoraj četvrtino svojih borcev, je tudi kulturniška skupina utrpela hude izgube. Padel je tudi vodja skupine Karel Destovnik-Kajuh. Skupina je poslej opravljalala le bolj propagandno delo in si je opomogla, ko so v njen sestav prišli novi kulturni delavci.

Sredi leta 1944 so štajerske brigade osvobodile obsežno ozemlje v Zgornji Savinjski dolini. S tem so bili dani pogoji za razvoj kulturnega življenja. Od julija 1944 je na Kozjanskem, v Jurkloštru, pod vodstvom Radovana Gobca deloval partizanski mešani pevski zbor. Kmalu zatem je na ozemlju Gornje Savinjske doline nastala močna kulturniška skupina, formalno ustanovljena 4. septembra 1944. Imela je svojo godbo, orkester, pevski zbor in dramsko skupino. Ta skupina je imela velik pomen pri pridobivanju prebivalstva, a tudi za okrepitev morale številnih brigad, ki so prihajale skozi Savinjsko dolino. Ugodni pogoji za delo te kulturne skupine so bile vse do decembra 1944, ko je sovražnikova ofenziva spet iztrgala dolino iz partizanskih rok. Zbor je sprva vodil Jože Skrinar, za njim pa Radovan Gobec, ki ga je razvil do visoke umetniške stopnje. Poleg partizanskih in narodnih pesmi so skupaj z orkestrom izvajali še Gobčevo kantato »Hej partizan«. V tej zvezi je potrebno omeniti izdajo pesmarice »Sodobne pesmi«, ki je izšla v tamkajšnji tehniki. Kulturniška skupina je prirejala nastope po vsem osvobojenem ozemlju ter mitinge v vsaki vojaški enoti, ki je šla skozi Savinjsko dolino. Posebno pomembni prireditvi sta bili proslava stoletnice rojstva pesnika Simona Gregorčiča ter Kajuhov večer ob zboru propagandistov Štajerske in Koroške. Obe prireditvi sta bili v Gornjem gradu 16. oktobra in 20. novembra 1944. Skupaj z orkestrom, godbo in igralsko skupino je kulturniška ekipa predstavljala na osvobojenem ozemlju pomemben kulturni faktor, o katerem so poleg naših pisali celo okupatorjevi časopisi.³²

Bogata kulturno-prosvetna dejavnost v NOB, ki je vzdubila široko ljudsko in strokovno umetniško ustvarjalnost, je bila močan izraz hotenj osvobodilnega gibanja, izraz navdušenosti vseh plasti prebivalstva, še posebej kulturnih delavcev za cilje osvobodilnega boja in revolucije.

OPOMBE

¹ Filip Kalan je v svoji knjigi Veseli veter, Ljubljana 1956 na strani 13 zapisal: »Danas lahko povemo, da so ljudje hranili in skrivali tisto drobno rdečo knjižico pred fašistično vojsko in policijo kot posebno svetinjo, kot izpoved svojega srca, kot del svoje vere in svojega upanja«.

- ² Aleksander Valič: Frontniki, Ljubljana 1975, str. 100
- ³ Radovan Gobec: Kronološki pregled nastanka partizanskih skladb, Priloga h knjižici Pesem borb in zmag, Ljubljana 1964
- ⁴ Pesem borb in zmag, Ljubljana 1974, str. 13
- ⁵ Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovenskih narodov, IX/5 dok. št. 31
- ⁶ Radovan Gobec, Kronološki pregled nastanka partizanskih sklad Priloga h knjižnici Pesem borb in zmag, Ljubljana 1964
- ⁷ Pesem borb in zmag, št. 27, Ljubljana 1964
- ⁸ Marjan Kozina: Partizanski konservatorij, Borac 1954, št. 8 str. 313—315
- ⁹ (Prav tam)
- ¹⁰ Rudi Pešl je padel v zadnjih bojih aprila 1945
- ¹¹ Pesem borb in zmag, Ljubljana 1964, str. 28
- ¹² Kronika 3. SNOUB »Ivana Gradnika« — arhiv IZDG
- ¹³ 12. brigada je bila ustanovljena šele po kapitulaciji Italije
- ¹⁴ Poročilo 12. brigade štabu 15. divizije 2. februarja 1944, Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (AIZDG) fasc. 16/3
- ¹⁵ Vasja Ocvirk, Za mulo boginje Talijske, Borac 1974/6.7 str. 395
- ¹⁶ Tone Seliškar, Ognjeni krst, Slovenski izseljeniški koledar 1956, str. 171
- ¹⁷ Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovenskih narodov IX/7 dok., št. 29
- ¹⁸ Navodilo glavnega štaba NOV in POS o ustanavljanju kulturno-prosvetnih odborov z dne 30. septembra 1944, AIZDG fasc. 250/II
- ¹⁹ Filip Kalan: Veseli veter, str. 100, Ljubljana
- ²⁰ Filip Kalan; Veseli veter str. 69
- ²¹ Ladislav Kiauta: Na bojni poti osemnajste, str. 299
- ²² Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, str. 852, Ljubljana 1977
- ²³ Zbornik IX-7 d 64
- ²⁴ Filip Kalan: Veseli veter, druga izdaja 1975 str. 86
- ²⁵ Vasja Ocvirk: Za mulo boginje Talijske, Borec 1974, 6—7, str. 395
- ²⁶ Prav tam
- ²⁷ Vasja Ocvirk: Za mulo boginje Talijske, Borec 1974, 6—7, str. 395 sl
- ²⁸ Prav tam
- ²⁹ Zbornik VI—7 dok. 64
- ³⁰ V prvi polovici leta 1944 sta bila v Beli krajini dva gledališka tečaja. Prvi tečaj je bil v Crnomlju, drugi v Gradacu. Tečajniki so poslušali strokovna politična predavanja, igralstvo ter imeli pevske, govorne in plesne vaje. Predavali so: Josip Vidmar o tragediji in komediji, Ciril Cvetko o glasbi, Dragotin Cvetko o vplivu družbe, Mile Klopčič o slovenskem verzu, Jože Kranjc o poetiki, Branko Simčič o scenografiji in Filip Kumbatovič o praktičnim gledaliških vprašanjih o igralskih družinah in o gledaliških uprizoritvah. Politična predavanja pa sta imela Boris Kidrič in Boris Ziherl.
- ³¹ Igralska skupina med Primorci, Slovenski poročevalec, 12. avgust 1953, str. 189
- ³² Pesem borb in zmag str. 16, Ljubljana 1964

MATIJA ŽGAJNAR

CULTURAL AND EDUCATION ACTIVITY DURING THE NATIONAL LIBERATION WAR IN SLOVENIJA

The cultural activists of Slovenija, as the most prominent exponents of the Slovenian and national identity, found themselves under great pressure and oppression during the occupation, and they turned

with dedication to the Liberation Front and the liberation struggle, in general.

At the time when the Liberation Front gained Ljubljana and reached to every town and village in Slovenija, in November 1941, the first, and then two months later the second plenum of cultural activists was held in Ljubljana. They declared themselves against co-operation with the occupying power, by a general boycott of its culture. As a response to the occupying power's attempt to erase the Slovenian cultural heritage and national identity, the Liberation Front began to collect the Slovenian cultural tradition. The freedom-loving thoughts and words of the great men of Slovenian culture — Prešern, Cankar and others gave the people strength and morale to struggle against the occupying forces. And what is more important, new works, new creations began to appear. The cultural activity during the national liberation struggle includes all the works which were created in the partisan units, by the underground, in the dungeons, prisons and also the concentration camps.

In this, especially during the first days, Ljubljana had a leading role. The national bard and poet of the Slovenian modernist movement, Oton Župančič was the first to break his silence and at the end of 1941, the underground press published his poem »Pojte za menoj«. Also published underground in Ljubljana was the *Slovenski zbornik 1942* which contained the works of the most prominent Slovenian writers and poets. A new road in poetry was developed by Kajuh and Bor, who, in mid 1942, published the collection of poetry *Previharimo viharje*. A number of artists prepared the collection of prints entitled »V Kristusovem imenu«, which was printed in August 1943.

In the first partisan units, the partisans first began to sing together, but soon they began to form singing groups—quartets, octets; the accordion was almost obligatory. The next stage of cultural activity was the meeting. It was added to by recitations, dramatic sketches, singing numbers, and it remained to the end of the war the most popular form of cultural activity.

The beginning of the theatre activity on the liberated territory was the »Agiteater 42« in the summer of 1942, which however was closed by the Italian offensive.

The following year marks a new zeal in the liberation movement and it reached a peak following the capitulation of Italy. New groups of cultural activists joined the National Liberation Army. This made the forming of new cultural groups possible. One of these, made up of the members of the National Theatre from Ljubljana, presented Klopčič's play *Mati* at a conference of delegates of the Slovenian people in Kočevje on October 4, 1943. Despite the fact that Štajerska, Gorenjsko and Prekmurje were still firmly held by the German, that is, Hungarian occupying forces, in the Primorska region there was a great number of cultural events.

A reflexion of the number and work of cultural activists in the partisan units was the Congress of Cultural Activists held in Semič,

January 4th, to 6th, 1944. The results was the establishing of the Science and Scholarship Institute and the Slovenian National Theatre.

In the partisan army the cultural and education activity also developed many forms. At the Main Headquarters of the National Liberation Army and Partisan Detachments of Slovenija a department was formed with a section for propaganda and a section for culture and education. At the headquarters of divisions, brigades and detachments, propaganda sections were also formed.

At the beginning of 1944 on the territory under the 7th Corpus (Notranjska, Dolenjska and Belakrajina) there were 5 theatre groups, on the territory under the 9th Corpus (Primorska, Gorenjska), there were 3 theatre and culture groups, on the territory under the 4th Operation Zone (Štajerska) a central culture and education community was formed already in September 1944.

From mid 1944 in the National Liberation Army and Partisan Detachments of Slovenija there were also five wind orchestras. Of the singing groups, the Invalids' Singing Company was active on the liberated territory of Dolenjska from April 1944.

Of the mass media, besides the very developed publishing, one should also mention the Liberation Front Radio. Connected with printing, art also gained impetus, especially for propaganda purposes. The forming of the Artists' Club in Semič in October 1944 is also a reflection of the development of culture and cultural activity.

The wealth of culture and education activity during the National Liberation War, which activated the broad masses and professional artistic creativity, was a powerful expression of the aims of the liberation movement, the expression of the enthusiasm of all levels of the population, and especially of the cultural activists for the ideals of the liberation struggle and revolution.